

ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

© 2017 ПАРХОМЕНКО О. С., ЯРМОШ О. В.

УДК 334.012.6

Пархоменко О. С., Ярмош О. В. Перспективи та інструменти розвитку малого та середнього підприємництва в Україні

Метою статті є визначення основних проблем у сфері малого та середнього підприємництва на регіональному (на прикладі Харківської області) та національному рівнях, дослідження перспектив та інструментів розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. Наведено основні законодавчі та нормативні документи, направлені на розвиток сектора малого та середнього підприємництва. Також проведено аналіз основних очікуваних результатів виконання Програми сприяння розвитку малого та середнього підприємництва в Харківській області на 2016–2020 рр. та кількості громадських інституцій підтримки підприємництва. Визначено основні перешкоди для розвитку малого та середнього бізнесу на регіональному та національному рівнях. Проведено групування інструментів розвитку сектора підприємництва, запропонованих представниками регіональної бізнес-спільноти, громадських об'єднань, банківської сфери та інших фінансово-кредитних установ, експертами-дослідниками, представниками державної влади тощо.

Ключові слова: малий та середній бізнес, мале і середнє підприємництво, перешкоди розвитку підприємництва, інструменти розвитку підприємництва, регіональний розвиток, громадські інституції підтримки підприємництва.

Табл.: 1. Бібл.: 13.

Пархоменко Олена Степанівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування, Навчально-науковий інститут «Каразінська школа бізнесу» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (вул. Миросицька, 1, Харків, 61002, Україна)
E-mail: elena_parkhom@ukr.net

Ярмош Олена Віталіївна – кандидат фізико-математичних наук, доцент, декан факультету економічних, управлінських та освітніх технологій, Українська інженерно-педагогічна академія (вул. Університетська, 16, Харків, 61003, Україна)
E-mail: elena.iarmosh@gmail.com

УДК 334.012.6

UDC 334.012.6

Пархоменко Е. С., Ярмош Е. В. Перспективы и инструменты развития малого и среднего предпринимательства в Украине

Целью статьи является определение основных проблем в сфере малого и среднего предпринимательства на региональном (на примере Харьковской области) и национальном уровнях, исследование перспектив и инструментов развития малого и среднего бизнеса в Украине. Приведены основные законодательные и нормативные документы, направленные на развитие сектора малого и среднего предпринимательства. Также проведен анализ основных ожидаемых результатов выполнения Программы содействия развитию малого и среднего предпринимательства в Харьковской области на 2016–2020 гг. и количества общественных институтов поддержки предпринимательства. Определены основные препятствия для развития малого и среднего бизнеса на региональном и национальном уровнях. Проведена группировка инструментов развития сектора предпринимательства, предложенных представителями регионального бизнес-сообщества, общественных объединений, банковской сферы и других финансово-кредитных учреждений, экспертами-исследователями, представителями государственной власти и др.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, малое и среднее предпринимательство, препятствия развитию предпринимательства, инструменты развития предпринимательства, региональное развитие, общественные институции поддержки предпринимательства.

Табл.: 1. Библ.: 13.

Пархоменко Елена Степановна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры управления и администрирования, Учебно-научный институт «Каразинская школа бизнеса» Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина (ул. Миросицкая, 1, Харьков, 61002, Украина)
E-mail: elena_parkhom@ukr.net

Ярмош Елена Витальевна – кандидат физико-математических наук, доцент, декан факультета экономических, управленческих и образовательных технологий, Украинская инженерно-педагогическая академия (ул. Университетская, 16, Харьков, 61003, Украина)
E-mail: elena.iarmosh@gmail.com

Parkhomenko O. S., Iarmosh O. V. The Prospects and Instruments for Development of the Small and Medium-Sized Entrepreneurship in Ukraine

The article is concerned with defining the main problems in the sphere of small and medium-sized enterprises at the regional (on example of Kharkiv region) and national levels, studying the prospects and instruments for development of small and medium-sized businesses in Ukraine. The main legislative and regulatory documents aimed at the development of the small and medium-sized sector of entrepreneurship have been provided. Also an analysis of the main expected accomplishments of the Program of facilitating the development of small and medium entrepreneurship in Kharkiv region in 2016-2020 and of the number of public institutions supporting entrepreneurship has been carried out. The main obstacles to small and medium-sized business development at both the regional and the national levels have been determined. The instruments for development of entrepreneurship sector have been grouped according to suggestions by representatives of the regional business association, public communities, banking sphere and other financial and credit institutions, experts-researchers, representatives of the public authorities, etc.

Keywords: small and medium-sized businesses, small and medium-sized entrepreneurship, obstacles to entrepreneurship development, instruments for enterprise development, regional development, public institutions to support business.

Tbl.: 1. Bibl.: 13.

Parkhomenko Olena S. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Administration, Scientific-Educational Institute «Karazin Business School» of V. N. Karazin Kharkiv National University (1 Myronosytska Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)
E-mail: elena_parkhom@ukr.net

Iarmosh Olena V. – PhD (Physics and Mathematics), Associate Professor, Dean of the Faculty of Economic, Administrative and Educational Technologies, Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy (16 Universytetska Str., Kharkiv, 61003, Ukraine)
E-mail: elena.iarmosh@gmail.com

У ринкових економічних умовах розвиток малого та середнього бізнесу (далі – МСБ) є запорукою стабільного економічного зростання країни. Мале та середнє підприємництво (далі – МСП) забезпечує ефективне використання виробничих ресурсів, формує конкурентне середовище, стимулює ділову активність у країні, сприяє підвищенню якості продуктів та послуг. Неможливо переоцінити соціальне значення сектора МСБ як фактора підвищення рівня зайнятості населення, залучення найбільш ініціативних та креативних його представників, забезпечення як власного добробуту підприємців, так і загальної суспільної користі, що зумовлює стійкість соціально-економічної системи держави.

На сьогодні в Україні прийнято та розроблено багато різних законодавчих і нормативних документів, спрямованих на розвиток МСП. Проте істотним недоліком є їхня переважна декларативність, оскільки вони розроблені без залучення широкого кола підприємців і громадськості. Передувати затвердженню таких документів має дослідження та врахування думки представників МСП щодо ролі держави у сфері підприємництва. Особливо актуальним це є для Дніпропетровської, Донецької, Київської, Львівської, Одеської, Харківської областей та міста Києва, де зосереджена переважна кількість МСП України [1].

Питанню розвитку МСП в Україні присвячено праці науковців, експертів-практиків, аналітиків профільних урядових і неурядових програм, журналістів тощо, серед яких: О. Алейнікова, А. Бояр, І. Вахович, З. Варналій, В. Воротін, В. Геєць, Ж. Говоруха, Н. Єгорова, Г. Ершова, П. Жуков, І. Зятковський, І. С. Ковальчук, А. Когут, Г. Кульнева, Є. Лазарева, М. Лапуста, О. Мазур, С. Панцир, М. Платонова, І. Репіна, К. Різниченко, В. Рибак, Л. Федулова, Г. Хотинська, С. Шуміхін та ін.

Метою статті є визначення основних проблем у сфері малого та середнього підприємництва на регіональному (на прикладі Харківської області) та національному рівнях, дослідження перспектив та інструментів розвитку малого та середнього бізнесу в Україні.

1. ОГЛЯД ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ З ПИТАННЯ РОЗВИТКУ МСБ

Розвиток малого і середнього підприємництва є пріоритетним завданням держави. В Україні базовим нормативним актом, що визначає правові та економічні засади державної політики у сфері розвитку МСП, є Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні». Фінансова державна підтримка суб'єктів малого підприємництва на державному рівні реалізується в рамках бюджетної програми «Мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва», обсяг фінансування якої щорічно затверджується Законом України про Державний бюджет України на відповідний рік [2].

Наприкінці травня 2017 р. Кабінет Міністрів затвердив «Стратегію розвитку малого та середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року» (далі – Стратегія) [3]. Згідно з цим документом, що відповідає Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [4], основ-

ним завданням держави в найближчий період є дерегуляція та розвиток підприємництва.

В Україні майже 2 млн суб'єктів малого та середнього бізнесу і фізичних осіб – підприємців (далі – ФОП), що складає 99,8% підприємств країни, які сумарно забезпечують 59% ВВП країни [5]. При цьому найпоширенішою сферою діяльності всіх підприємств МСБ є торгівля та послуги. Для ФОП частка, що припадає на торгівлю, перевищує 50,0%. Сільським господарством найчастіше займаються мікропідприємства, а у сфері послуг частка різних за розміром підприємств майже однакова [6].

Стратегія передбачає два основні напрямки розвитку МСП:

1. *Мінімізація обмежень*: сприятливе середовище для МСП (нормативно-правове, інституційне, регуляторне); доступ МСП до фінансування; податкове адміністрування для МСП.

2. *Стимулювання розвитку*: підприємницька культура та навчання підприємництва; сприяння експорту МСП; посилення інноваційного потенціалу.

Крім того, Стратегією визначено такі основні завдання: збільшення частки інноваційних підприємств до 20%; збільшення частки ринків з конкурентною структурою з 42,7% до 49,5% [3].

Варто відзначити, що ще з 2012 р. діє Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні». У 2013 р. була затверджена Концепція загальнодержавної програми розвитку малого та середнього підприємництва на 2014–2024 рр.

Проблематика розвитку МСБ так чи інакше відображена і в інших державних стратегічних програмах. Уся існуюча база має один істотний недолік – вона має декларативний характер. Конкретні механізми реалізації цілей зазначених програмних документів так і не розроблені. У результаті більшість українських представників МСБ залишаються неконкурентоспроможними на світовому ринку. Показник ВВП на душу населення в Україні у 25 разів нижче, ніж у країнах ЄС, а саме цей показник найбільше характеризує стан підприємництва та економіки.

З іншого боку, провести ґрунтовний аналіз основних показників діяльності та розвитку МСП в Україні досить складно, оскільки на сайті Державної служби статистики України наведено лише обмежений перелік показників. Більше інформації можна отримати від окремих експертно-консультаційних компаній або програм, наприклад проектів, що проводяться за підтримки USAID, COSME, EBPP тощо.

Кроком в цьому напрямку є розробка опитувальника SME Index, що включатиме 11 розділів і 80 показників. На Державну службу статистики України припадатиме 3 розділи і 29 показників, що складає 36%, із них 16 показників вже розробляються Держстатом (демографічні характеристики – 8, інноваційна політика – 6, інтернаціоналізація – 2). Інші відомства готують 10 розділів – 51 показник, що складає 64%. На думку експертів

[7], після введення опитувальника в дію проводити аналіз діяльності та розвитку МСБ буде набагато легше.

2. ПЕРЕШКОДИ РОЗВИТКУ МСП

Як зазначалося раніше, основним недоліком розробки різноманітних програм розвитку МСП є відсутність залучення широкого кола підприємців і громадськості, у той час коли станом на 2016 р. кількість громадських інституцій підтримки підприємництва, яких нараховується 100 на території України, майже в 3 рази більше, ніж торгово-промислових палат і фондів підтримки підприємництва, кількість яких складає 26 та 8 відповідно [8].

Харківська область – один із найбільших промислово-аграрних, наукових, освітніх і культурних регіонів України, що посідає 3 місце за кількістю активних громадських об'єднань підтримки підприємництва.

Наприкінці лютого 2017 р. була затверджена Програма сприяння розвитку малого та середнього підприємництва в Харківській області на 2016–2020 роки (далі – Програма) [9], що відповідає Стратегії розвитку Харківської області на період до 2020 року [10].

За результатами аналізу очікуваних кінцевих результатів від реалізації Програми можна відзначити, що суттєві зміни за чотири роки заплановано у збільшенні обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) для середніх підприємств при зростанні їхньої кількості всього на 2,55%. Інші значні зміни заплановано лише у збільшенні кількості об'єктів інфраструктури підтримки малого підприємництва, зокрема в кількості бізнес-інкубаторів (з 1 до 2), кластерів (з 3 до 5), координаційних центрів (з 6 до 8). При цьому змін у кількості інноваційних фондів не заплановано, у той час як основним завданням Стратегії розвитку на всеукраїнському рівні названо збільшення частки інноваційних підприємств.

Протягом 2015–2016 рр. у Харківській області було проведено низку зустрічей з підприємцями за участі громадських організацій (профспілок підприємців м. Харкова, Об'єднання промисловців і підприємців Харківської області – регіонального відділення Всеукраїнської громадської організації «Український союз промисловців і підприємців», Харківського регіонального відділення профспілки таксистів України, Харківського обласного та міського відділення профспілки підприємців, Харківського обласного відділення Всеукраїнської асоціації підприємців, Спілки робітників сфери безпеки м. Харкова та ін.), представників державної влади та органів місцевого самоуправління. У ході обговорення в робочих групах учасниками було визначено основні проблеми та перешкоди в діяльності МСБ на регіональному та національному рівнях.

Серед основних перешкод на регіональному рівні було особливо виділено питання незаконної торгівлі, недобросовісної конкуренції, непрозорості дій комунальних підприємств, корупції силових структур та органів місцевої влади, завищення тарифів на комунальні послуги, непрозорого прийняття рішень місцевою владою та порушення земельного законодавства у сфері МСБ, труднощів у залученні інвестицій для розвитку регіонального підприємництва.

На національному рівні підприємці та представники громадськості зауважили такі питання: урегулювання податкового законодавства, зменшення кількості регулятивних документів для ведення бізнесу (у тому числі ліцензій), висока вартість сировини та енергоносіїв, несвоєчасне запровадження РРО. Хвилюють підприємців також проблеми низької соціальної захищеності працівників і зростання тіньової складової економіки.

3. ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ МСП

За результатами проведених зустрічей, у роботі яких також взяли участь автори даної статті, встановлено, що одним із шляхів вирішення означених проблем представники бізнесу називають активізацію діяльності громадськості, забезпечення прозорості в діяльності місцевих органів влади, застосування практики прямої демократії на регіональному рівні, поширення інформації серед підприємців про свої права та можливості їх відстоювання.

Розвитку підприємництва, на думку представників МСБ, сприятимуть реальна підзвітність влади, податкові канікули, підвищення інвестиційної привабливості регіону, пільгове кредитування бізнесу тощо.

У табл. 1 наведемо результати групування інструментів розвитку МСП, запропоновані різними сторонами, зацікавленими в покращенні ситуації в секторі МСБ [3–13].

Більш розгорнуто наведемо інструменти, запропоновані під час зустрічей представниками МСБ Харківщини:

1. Забезпечення можливості представникам МСБ і громадськості застосовувати інструменти реального контролю за місцевою владою.
2. Сприяння розвитку територіальних громад на основі кооперації.
3. Для реалізації прозорості місцевих бюджетів і комунальних підприємств забезпечення прийняття відповідного рішення із затвердженням порядку звітування перед громадою.
4. Впровадження системи обов'язкового оприлюднення фактів зловживань посадовими особами.
5. Упорядкування правил торгівлі та обов'язкове їх дотримання всіма учасниками ринку та уповноваженими органами.
6. Посилення персональної відповідальності контролерів від відповідних рад і адміністрацій, співробітників контролюючих і правоохоронних органів за бездіяльність та невідповідне реагування на випадки протиправної торговельної діяльності.
7. Сприяння виходу місцевого бізнесу на нові ринки (перш за все Східної Європи).
8. Надання вільного доступу членам громади до ознайомлення та обговорення генплану міста та інфраструктурних проектів.
9. Розроблення на місцевому рівні системи заохочувальних заходів для підприємців у сфері енергозбереження.
10. Розроблення системи заходів для відновлення та вдосконалення системи професійно-технічної підготовки робітників на регіональному рівні.

Інструменти розвитку МСП в Україні

Групи інструментів розвитку МСП	Групи експертів і зацікавлені сторони					
	Представники МСБ Харківщини	Українські експерти-науковці на основі вивчення міжнародного досвіду	Банки та інші фінансово-кредитні установи (за опитуванням СРЕ-Україна)	Підприємці з числа ВПО	Експерти, представники ДСЗ і Мінекономіки	Структурні фонди ЄС
Фінансова допомога (безповоротна фінансова допомога, інвестування)			+	+		+
Юридична, бухгалтерська, інформаційна підтримка, консультування, навчання	+		+		+	
Кредитні інструменти (мікрокредитування, пільгове, безвідсоткове кредитування)	+	+	+		+	+
Державна підтримка (податкові пільги, система підтримки МСБ, державні програми страхування, розвиток міжнародних зв'язків та ін.)	+	+	+		+	+
Розвиток місцевого самоврядування, громадський контроль	+			+		

Своєю чергою, Програмою сприяння розвитку малого та середнього підприємництва Харківської області на 2016–2020 роки [9] серед пріоритетних напрямків сприяння визначено долучення до програм міжнародного співробітництва, перш за все: EU COSME – європейська програма підтримки малого та середнього бізнесу; EU HORIZON 2020 MSE – програма фінансування досліджень та інновацій в ЄС; EU 4BUSINESS – продовження програми «Підтримка України з боку ЄС у відновленні економіки» (EU SURE); USAID – програма Агентства США з міжнародного розвитку.

Крім того, обласна Програма [9] передбачає комплекс заходів щодо організаційної, фінансово-кредитної підтримки бізнесу, методичного та інформаційного забезпечення, розвитку інноваційної діяльності, скорочення адміністративних бар'єрів тощо. Наприклад, до фінансово-кредитної підтримки підприємців, згідно із Програмою, планується залучати банківські та небанківські фінансові установи на умовах спрощення системи кредитування та мікрокредитування. Для цього на веб-сайті Харківського регіонального фонду підтримки підприємництва буде створено розділ, який присвятять наявним програмам кредитування.

Однією з важливих складових розвитку підприємництва розробники Програми вважають створення дієвої системи надання адмінпослуг. Для цього буде оновлено матеріально-технічну базу центрів надання адміністративних послуг. Згодом ці послуги планується надавати в електронному вигляді.

Передбачає Програма [9] й освітні заходи. Зокрема, реалізацію проекту «Школа малого бізнесу», проведення семінарів і майстер-класів для тих, хто бажає

розпочати власну справу, у т. ч. для учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб, проведення комплексу заходів із професійної орієнтації безробітних, які мають підприємницькі ініціативи. Для підприємців-початківців у рамках програми проводитимуть семінари, тренінги, майстер-класи, надаватимуть маркетингові та юридичні консультації на базі Консалтингового центру Державної служби зайнятості.

Окрему увагу розробники Програми приділили розвитковій молодіжної підприємництва. Так, Програма [9] передбачає співпрацю харківських вишів із підприємствами та установами області, проведення курсу бізнес-планів та стартапів серед студентів вищих навчальних закладів, організацію майстер-класів із різних видів підприємницької діяльності тощо.

ВИСНОВКИ

Таким чином, забезпечення сталих темпів економічного зростання потребує формування сприятливого середовища для розвитку підприємництва, що передбачає: забезпечення стабільної макроекономічної ситуації; створення належної регуляторної бази; забезпечення доступу до фінансових ресурсів за адекватною ціною; формування дієвої інфраструктури підтримки підприємництва.

Саме остання складова – розвиток або формування мережі ефективних інституцій підприємництва – набуває все більшого значення для розширення підприємницької діяльності, зменшення ризиків на початкових етапах діяльності підприємницьких структур, заміщення недоліків інституційного розвитку підприємств, виходу на нові ринку збуту тощо. Сьогодні в багатьох

країнах світу функціонує значна кількість таких інституцій, що належать як до державного, так і до приватного секторів.

В Україні сформувався прошарок активних громадських формувань, готових до діалогу з представниками влади та міжнародної спільноти задля розвитку сектора МСБ. Державні та регіональні стратегічні програми розвитку МСП містять актуальні, на думку представників громадськості, завдання. Наступним кроком на шляху розвитку підприємництва має стати співпраця у впровадженні запропонованих різними сторонами інструментів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Державна регуляторна служба України. URL: <http://www.dkrp.gov.ua/info/3929>
3. Стратегія розвитку малого и среднего предпринимательства в Украине до 2020 года. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=250010721&cat_id=244843950
4. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
5. Кто и что «поднимет» малый и средний бизнес? Бизнес. 12.06.2017 № 23-24. URL: <https://business-journal.com.ua/biznes/item/974-velikie-malye>
6. Панцир С. І., Кульчицька К. А., Різниченко К. М., Шуміхін С. В. Мале та середнє підприємництво: статистичний і політичний огляд та медіа-аналіз (Вінницька, Дніпропетровська, Івано-Франківська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області). Київ: Центр міжнародного приватного підприємництва, 2015.
7. Вишнеvsька О. Статистичні показники розвитку сектору МСП: адаптація Акту про малий бізнес для Європи (SBA) // Круглий стіл «МСП в Україні: якісні та кількісні показники розвитку сектору», 12 грудня 2016 р. URL: https://www.slideshare.net/IER_Kyiv/sba-70096978
8. Інституції підтримки підприємництва: концепція, особливості, діяльність/Центр громадської експертизи, Представництво Фонду Фридриха Науманна в Україні, Програма USAID «Лідерство в економічному врядуванні», 2016. 176 с.
9. Програма сприяння розвитку малого та середнього підприємництва в Харківській області на 2016–2020 роки. URL: <http://www.oblrada.kharkov.ua/ua/programa-spriannya-rozvitku-malogo-ta-serednogo-pidpriemnitstva-v-kharkivskij-oblasti-na-2016-2020-roki>
10. Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року. URL: <http://kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf>
11. Три платформи для розвитку молодіжного соціально-бізнесу. URL: <http://www.gurt.org.ua/news/recent/28861/>
12. Панцир С. І., Шуміхін С. В., Різниченко К. М. Зелена книга політики малого підприємництва внутрішньо переміщених осіб. Київ: Центр міжнародного приватного підприємництва, 2015.
13. Панцир С., Когут А. Політика підтримки МСБ: доступ до фінансово-кредитних ресурсів. Київ: Європейський інформаційно-дослідницький центр, 2015. 32 с. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28824.pdf>

REFERENCES

Derzhavna sluzhba statystyky. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
Derzhavna rehuliatorna sluzhba Ukrainy. <http://www.dkrp.gov.ua/info/3929>

Institutsii pidtrymky pidpriemnytstva: kontseptsii, osoblyvosti, diialnist [The institutions supporting entrepreneurship: concept, characteristics and activities]. Tsentri hromadskoi ekspertyzy, Predstavnytstvo Fondu Frydrikha Naumanna v Ukraini, Prohrama USAID «Liderstvo v ekonomichnomu vriaduvanni», 2016.

“Kto i chto «podnimet» малы i sredniy biznes?” [Who and what will “raise” the small and medium business?]. *Biznes*. <https://business-journal.com.ua/biznes/item/974-velikie-malye>

[Legal Act of Ukraine] (2015). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

Pantsyr, S. I. et al. *Male ta serednie pidpriemnytstvo: statystychnyi i politychnyi ohliad ta media-analiz* (Vinnytska, Dnipropetrovska, Ivano-Frankivska, Mykolaivska, Odeska, Sumska, Kharkivska, Cherkaska, Chernivetska, Chernihivska oblasti) [Small and medium enterprises: a statistical and political review and media analysis (Vinnytsia, Dnipropetrovsk, Ivano-Frankivsk, Mykolaiv, Odesa, Sumy, Kharkiv, Cherkasy, Chernivtsi, Chernihiv region)]. Kyiv: Tsentri mizhnarodnoho pryvatnoho pidpriemnytstva, 2015.

“Prohrama spriannya rozvytku maloho ta serednyoho pidpriemnytstva v Kharkivskii oblasti na 2016–2020 roky” [Program to promote small and medium enterprises in Kharkiv region for 2016–2020]. <http://www.oblrada.kharkov.ua/ua/programa-spriannya-rozvitku-malogo-ta-serednogo-pidpriemnitstva-v-kharkivskij-oblasti-na-2016-2020-roki>

Pantsyr, S. I., Shumikhin, S. V., and Riznychenko, K. M. *Zelena knyha polityky maloho pidpriemnytstva vnutrishnyo peremishchenykh osob* [The green book policy small business internally displaced persons]. Kyiv: Tsentri mizhnarodnoho pryvatnoho pidpriemnytstva, 2015.

Pantsyr, S., and Kohut, A. “Polityka pidtrymky MSB: dostup do finansovo-kredytnykh resursiv” [Policies to support SMEs: access to financial-credit resources]. <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28824.pdf>

“Stratehiia rozvytku Kharkivskoi oblasti na period do 2020 roku” [Strategy of development of Kharkiv region for the period up to 2020]. <http://kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf>

“Strategiya razvitiya malogo i srednego predprinimatelstva v Ukraine do 2020 goda” [Development strategy of small and medium entrepreneurship in Ukraine until 2020]. http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=250010721&cat_id=244843950

“Try platformy dlia rozvytku molodizhnogo sotsialnoho biznesu” [Three platforms for the development of youth social business]. <http://www.gurt.org.ua/news/recent/28861/>

Vyshnevskaya, O. “Statystychni pokaznyky rozvytku sektoru MSP: adaptatsiia Aktu pro малы biznes dlia Evropy (SBA)” [Statistical indicators of development of the SME sector: the adaptation of the small business Act for Europe (SBA)]. *MSP v Ukraini: yakisni ta kilkisni pokaznyky rozvytku sektoru*. https://www.slideshare.net/IER_Kyiv/sba-70096978